

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:327.3“1914”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-12-6>

Клименко Ю.А., Потєхін О.В.

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. серед європейських правлячих еліт, військових кіл та імперських неурядових організацій домінував силовий підхід щодо вирішення міжнародних конфліктів. Наголос робився на непримиренній боротьбі за так звані «національні інтереси», необхідності змінити світ на краще, безсумнівній перевазі міждержавної конкуренції над співпрацею і застосуванні сили, перш за все військової. Безумовним пріоритетом держави була здатність мобілізувати національні ресурси для захисту своїх «інтересів».

Велика війна за здійснення геополітичних мрій була безглуздим витрачанням наявних ресурсів. Її ініціатори, в першу чергу Німеччина, керувалися скоріше ідеологічними, ніж прагматичними міркуваннями, й отримали результати, які прямо суперечили розрахункам їх великих стратегій. Серед причин війни не було раціональних, які б вирішували основні економічні проблеми, проблеми безпеки, соціальні або будь-які інші. Натомість, були ті, хто заробляв гроші на підготовці до війни.

Вирішальним фактором, який викликав війну, була прихильність міфам: про перебільшені або вигадані «національні образи»; «невідповідність отриманої частки колоніальних захоплень вазі у світовій економіці та політиці»; «меншовартісні народи, нездатні до внеску у цивілізаційний поступ, їхній руйнівний націоналізм»; «культурну перевагу, яка за необхідності має бути поширена силою»; «вікна вразливості, які варто закрити негайно»; «поклик крові, волі і долі» тощо.

Витоки війни варто шукати в поглядах правителів, представників або служителів старих режимів династичної аристократії. Правлячий імперський клас знаходився в кризі, йому загрожували соціальні і національні потрясіння, власне тому він був схильний шукати порятунку у переможній війні «малою ціною». Але, яким чином сторони конфлікту сподівалися на швидку перемогу? Адже, незалежно від типу режиму – абсолютна або конституційна монархія, демократична чи авторитарна держава – занадто часто їх вище керівництво глибоко помилялось, зокрема у таких питаннях як вступ у війну, вибір союзників та форм, методів і ступеня взаємодії з ними.

Зазначимо, що війна в Європі могла статися раніше, адже держави постійно погрожували одна одній, а неодноразові спроби ліквідувати загрозу агресії підірвали міжнародну стабільність. Зусилля європейських лідерів не були спрямовані на створення стійкого військового потенціалу союзників, об'єднаних загальною стратегією для досягнення узгоджених цілей. Натомість, переважали дипломатичні ігри: сторони блефували, намагалися розіграти козирі, яких у них насправді не було. В результаті Великої війни стався крах чотирьох імперій: Австро-Угорської, Російської, Німецької та Османської і вибух двох найбільших тоталітарних революцій в Європі ХХ ст. – Російської (більшовицької) та Німецької (нацистської).

Ключові слова: Велика війна, 1914 р., національні інтереси, економічні фактори, колонії, дилема «наступ-захист», імперія, військово-політичні союзи.

Історія виникнення Великої війни 1914-1918 рр., як і її перебіг, надзвичайно ретельно вивчені до найдрібніших деталей та подробиць. Академік РАН Ю. Поляков, один з редакторів підготовленої в Інституті всесвітньої історії РАН чотиритомної праці, у якій в концентрованому вигляді найкращим чином викладено традиційні погляди на причини війни, цілком слушно зауважує у своєму «Слові до читача»: «...Світові війни XX ст. не можна пояснити “бездарністю” Ніколая II, “самовпевненістю” Вільгельма II, “агресивним нахабством” А. Гітлера (хоча все це мало місце, як й “агресивний авантюризм” В. Леніна, Л. Троцького та Й. Сталіна. – Авт.) або “хитромудрим інтриганством” мюнхенців. ... Вони відрізняються від попередніх військових зіткнень масштабами – у XIX ст. війни та військові конфлікти позбавили життя 5 млн. осіб, а у XX ст. – 140 млн.» [1, с. 9]. У своїй неперевершеній тритомній класичній праці, присвяченій причинам Першої світової війни та написаній у міжвоєнний період, у якій основну вину за її розв’язання покладено на вільгельмівську Німеччину (аргументації італійського історика ревізіоністи нічого серйозного протиставити не змогли), Л. Альбертіні справедливо зазначає про можновладців 1914 р., у яких гостро відчувалася невідповідність їхніх інтелектуальних і моральних якостей складності проблем, з якими вони опинилися віч на віч, а також між їхніми безпосередніми діями та кінцевими наслідками для Європи [2].

До початку XX ст., на думку авторів згаданої праці російських істориків, «накопичилося чимало протиріч у світових економіці, політиці, соціальній сфері» [1, с. 9]. Як, додамо, й в ідеології, яка претендувала на їхні пояснення, виправдання існуючого світового устрою та порядок зовнішньополітичних пріоритетів окремих держав або, навпаки, їх критику, обґрунтування необхідності радикальних змін. «За десятиліття, що минули, ці протиріччя добре досліджено. Історики дослідили майже всі архівні фонди, розкрили чимало секретів. Таємниці, які ще залишилися, нездатні змінити більшість загальних оцінок. З історичної висоти, на яку ми піднялися, багато чого стало краще видно» [1, с. 9]. Ми вважаємо, що справи йдуть принципово інакше: продовжують розповсюджуватися старі міфи, не припиняються спроби їхньої реінкарнації у модерних шатах.

У передмові до своєї книги «Війна 1914-1918 років такою, як вона дійсно була» Б. Лиддел Гарт уже у 1930 р. іронічно писав: «Наступив час, коли можна писати правдиву історію війни. Уряди з безпрецедентною відвертістю і відвагою розкрили свої архіви, а державні діячі й генерали – свої серця» [3, с. 5]. Щодо внеску Великої Британії у розв’язання війни, англійські дослідники, вважають, що це дратливе питання було недосяжним для об’єктивного розгляду до розсекречування відповідних дипломатичних документів протягом 1950-1970 рр.[4, р. 1]. Але Б. Лиддел Гарт цілком мав рацію, коли стверджував: «Можна сміливо казати, що більшість свідоцтв про війну вже опубліковані або доступні для вивчення. Але вони недостатньо

прокоментовані. Поява великої кількості документів, щоденників і мемуарів про війну це чудово, тому що є можливість піддати їх перевірці особистими свідченнями безпосередніх учасників критичних подій та обговоренню досвіду війни. Такі «очні ставки» надають історикам чудової можливості встановити істину. Чим більше історик є свідком подій, які описує, або чим ближче він дотикався до їхніх учасників, тим сильніше він переконується, що історія, побудована винятково на офіційних документах – штучна. До того ж, часто-густо, вона потрапляє до лабет саморобної міфології: легенд про війну. ... Війна велася, і її підсумки визначалися швидше психікою індивідів ніж зіткненням фізичних сил. Але це відбувалося у високих кабінетах і штабах, а не в піхотних окопах чи у самотності зруйнованих війною будівель» [3, с. 5-6].

Оприлюднені після Першої світової війни документи, на думку Г. Гальгартена, підтвердили, що у них «підкреслюється цілковита миролюбність своєї країни, якщо тільки не зачеплені її «життєві інтереси» [5, с. 585]. Пошук винуватців розв'язання війни припиняється, зазвичай, на констатації факту «існування загрози «життєвим інтересам», але сутність проблеми полягає у тому, якою була природа цих «життєвих (екзистійних. – Авт.) інтересів». Залежно від характеру цих інтересів та міжнародного становища позірно наймиролюбніша лінія поведінки, зафіксована у документах, може означати підготовку до війни» [5, с. 585-586]. Війна ніяк не сприяла реалізації, так званих, «життєвих інтересів»: ані вигаданих ідеологами та політиками, ані справжніх, що належали народам, які опинилися у її вирі.

Як констатує академік РАН Ю. Поляков, «...поступово на шляху проникнення у товщі минулого постають нові питання, а старі відповіді стають недостатніми або непереконливими. Нинішні покоління намагаються зрозуміти, чому не вдалося зупинити сповзання світу до трясовини, що несла загибель. Чому не можна було загасити іскру в маленький Сербії і не роздмухувати її до світової пожежі?» [1, с. 10]. Чи дійсно «світові війни сконцентрували у своєму походженні вузлові суперечності економіки, політики, соціальної ситуації» [1, с. 9], як вважає цитований академік? Простежимо (з деякими скромними коментарями – *виділено курсивом*) фактори світового порядку, які, на думку наукового керівника підготовки вказаного російського видання В. Малькова, зробили світову війну «невідворотною»:

- небезпека націоналізму: *додамо – особливо у вибухонебезпечній суміші з імперським шовінізмом;*
- перехід до індустріального суспільства, мінливості становлення індустріалізму: *швидше варто брати до уваги технічне вдосконалення та нові види зброї (кулемети, отруйні гази, підводні човни, авіацію, а згодом і танки);*
- нерівномірність розвитку: *був, такий собі, рівномірний, раптом місцями прискорився, а в інших – загальмувався, тому, мовляв, на часі повоювати, використати тимчасові переваги;*

- демографічний вибух: *але завдяки Росії перевага у людських ресурсах країн Антанти над Центральними державами була абсолютною. Чи Німеччині або Австро-Угорщині не вистачало «життєвого простору», загрожував голод?;*
- безконтрольна економічна конкуренція: *чи насправді зовсім безконтрольна та чи обов'язково потрібна війна, щоб встановити державний контроль над економікою?;*
- зміни у структурі капіталу, зростання його банківсько-грошової складової: *як відомо, війна призводить до неповернення боргів банкам, зокрема іноземним;*
- експансія фінансово-промислових груп: *ця експансія аж ніяк не була військовою – навпаки, в основному такі групи були міжнародними, а війна загрожувала їм руйнацією;*
- руйнування старих світогосподарських зв'язків: *та інтенсивне становлення навзамін цілком нових* [1, с. 13].

З погляду так званих *національних інтересів*, пише М. Капітоненко, «...Перша світова війна почалася ... як результат несумісності інтересів держав, які брали у ній участь. Ця несумісність ... була пов'язана з колоніальними, економічними, військовими або політичними конфліктами. Війна стала способом розв'язання цих конфліктів – і відбулася б незалежно від прізвища чи рис характеру того, хто конкретно її оголосив. Такий підхід має набагато більше детермінізму і багато спільного зі словами Карла Маркса про те, що люди самі творять історію, але не так, як їм заманеться, а за обставин, які вони не обирають. ... У своїх рішеннях держави змушені дослухатися до тих сигналів, які надсилає *система міжнародних відносин*. ... І тоді Перша світова війна здаватиметься вже не стільки наслідком несумісності інтересів держав-учасниць, а радше – закономірним результатом еволюції структури міжнародної системи, зокрема консервації рис біполярності, з оформленням постійних коаліцій: Троїстого Союзу та Антанти» [6, с. 19-20].

Наша гіпотеза базується на невизнанні вирішальної ролі «національних інтересів», включно з економічними факторами, які б мали їх визначати, та «рис біполярності» у структурі міжнародної системи, тобто військово-політичних союзів у розв'язанні Великої війни. Причина полягала в іншому, а саме – в пануванні у свідомості провідників європейських держав спотвореної геополітичними мареннями картини світу, яке підштовхнуло їх на хибний воєнний шлях вирішення дійсних або штучних конфліктів.

Щодо економічних факторів імперіалізму, «про які писали американець Т. Веблен, австрієць Р. Гільфердінг, англієць Дж. Гобсон, росіянин В. Ленін», то, за словами В. Малькова, їх «об'єктивно супроводжувало зростання загальної наднапруги в суспільстві» [1, с. 13]. Навряд чи цю «наднапругу» економічного походження раціонально було скидати війною.

На похибки ленінської теорії імперіалізму як вищої стадії капіталізму, що мала пояснити причини виникнення Великої війни, насамперед, конфліктом економічних інтересів провідних світових держав, аргументовано вказав Р. Арон. На його думку, В. Ленін не відрізняв конфлікти економічні або колоніальні від політичних чи воєнних. За ленінською теорією війну породили чвари імперських держав, нездатних мирно поділити багатства світу, котрий вони грабували. Насправді, розподіл Чорної Африки – остання передвоєнна фаза європейського імперіалізму – частково був проявом традиційного суперництва між великими європейськими державами, ареною їхніх змагань у силі й престижі та водночас – результатом безпідставної впевненості у тому, що економічне процвітання вимагає експортувати товари до своїх колоній та забезпечувати свою промисловість сировиною з них.

«Однак необхідно приписати якесь виняткове засліплення банкірам, промисловцям та державним діячам, допускаючи, що вони захотіли б зброєю вирішити другорядні конфлікти щодо африканських та азійських територій, від яких майже нічого не мали», – зазначає Р. Арон [7, с. 12].

Дипломатична історія надає чимало прикладів урегулювання міжімперських суперечок, компромісів у розподілі сфер впливу (наприклад, у Китаї, Єгипті, низці африканських країн): у крайньому випадку – локальних конфліктів, які не переростали у велику війну. Звичайно, всі імперії, навіть Велика Британія (перший дзвіночок «на вихід» для якої пролунав під час англо-бурської війни), були незадоволені своєю колоніальною здобиччю, прагнули її розширити або щонайменше зберегти. «Найобділенішою» вважала себе Німеччина, яка швидко набрала економічної та військової ваги, але «запізнилася» до розподілу головних колоніальних трофеїв. Утім, усунення цієї, на думку Берліна, «несправедливості» світового масштабу навряд чи з невідворотною необхідністю вимагало великої європейської або світової війни. Історик-марксист Е. Гобсбаум, всупереч ленінській теорії «непримиренної боротьби імперіалістів за силовий переділ світу», стверджує: «Напередодні 1914 р. колоніальні конфлікти не створювали проблем, яких неможливо було розв'язати конкуруючим державам...» [8, р. 250]. Водночас він поділяє відому дуже сумнівну тезу про те, що «ніхто не хотів розв'язування світової війни» влітку 1914 р. [8, р. 249]. Отже, воно, мабуть, так само собою сталося через збіг обставин. Хоча дійсно *саме такої чотирирічної війни* з сумним підсумком і для переможців, і для переможених ніхто не бажав і не уявляв, але сліпі провідники заплуталися у тенетах імперських марень.

Позиції міжнародних фінансово-економічних груп напередодні війни 1914 р. характеризувалися парадоксами. З одного боку, банкіри тісно співпрацювали зі своїми урядами й відповідними інвестиціями дійсно дещо сприяли консолідації військово-політичних союзів, до яких входили їхні країни (це особливо стосується франко-російського союзу), та імперським колоніальним змаганням. Водночас спостерігалися випадки активної протидії військово-політичному

співробітництву. Наприклад, лондонські представники сімейства банкірів Ротшильдів під час липневої кризи 1914 р. всіляко заважали своєчасному приєднанню Великої Британії до франко-російського союзу, налаштовували проти нього політикум та громадську думку, мотивуючи небажаність такого кроку, зокрема, державним антисемітизмом у Російській імперії [9, р. 204].

Заробляючи на міжнародній торгівлі та кредитуванні закордонних клієнтів, фінансисти висловлювали зацікавленість у збереженні миру, пониженні рівня міжнародної напруги, оскільки вона заважала розвитку торговельно-економічних відносин, а велика війна загрожувала їхнім повним розривом. У середовищі міжнародних інвестиційних банкірів з обох таборів та між ними, як і деяких груп провідних промисловців, встановилися близькі особисті та навіть родинні зв'язки. Це, звичайно, не усувало суперечок, але для розв'язання конфліктів зовсім не обов'язково було вдаватися до фізичного знищення конкурента, тим більше руйнувати країни – споживачів і постачальників товарів та/або капіталів. Так, у період 1904-1914 рр. Велика Британія постала у світі провідним імпортером німецької продукції, а Німеччина займала друге місце серед ринків збуту британських товарів. Зростаюче населення Німеччини і промисловість вимагали збільшення обсягів зовнішньої торгівлі, але німецька торгова статистика не давала жодних підстав для занепокоєння, не свідчила про необхідність колоніальної експансії, а тим більше – війни. 82% німецького імпорту надходили з європейських та американських країн, а до них прямував 91% експорту з Німеччини. Німецький експорт постійно зростав з початку 1890-х рр., а протягом п'яти передвоєнних років темпи його збільшення різко прискорилися, приріст склав більше ніж 50%. Негативний загальний торговельний баланс Німеччини різко скоротився протягом 1912-1913 рр. [10, р. 472]. Зважаючи на успішний випереджаючий розвиток німецької економіки, банкір М. Варбург мав рацію, коли переконував кайзера у червні 1914 р., що час працює на Німеччину, тому краще зачекати, а не вдаватися до війни. Але його аргументацію не було почуто [11, р. 30].

Частка Німеччини в імпорті Росії 1913 р. складала майже половину, а Франції – лише 4,6%. Загальний обсяг торгівлі Росії з Німеччиною напередодні Першої світової війни становив 1 095 млн. рублів, а з Францією – 157 млн. Німеччина володіла половиною російської внутрішньої торгівлі. Від неї в першу чергу залежали перспективи модернізації країни. Берлін докладав надзвичайних зусиль для отримання домінуючих позицій в Росії, де мешкали приблизно 170 тис. німецьких підданих, 120 тис. австро-угорських і тільки 10 тис. французьких й 8 тис. британських [12, с. 26]. Отже, чи вимагали національні інтереси Німеччини воювати проти Росії та *visе versa*? Ні. Але геополітичні примари спрацювали краще міркувань економічної доцільності.

«Будь-яке неупереджене вивчення ділової преси, приватної та комерційної кореспонденції підприємців, їхніх публічних заяв як речників банківської справи, торгівлі та промисловості свідчить, що більшість бізнесменів вважали

мир корисним для себе», – пише Е. Гобсбаум. У пошуку економічних початків політики до марксиста варто прислухатися: «Війна була прийнятною лише настільки, наскільки вона не заважала “бізнесу як завжди”» [8, р. 257].

«Але навіщо капіталістам – навіть промисловцям, за винятком виробників озброєнь – бажати порушити міжнародний мир: суттєву умову їхнього процвітання та зростання, від якої залежала сама структура вільного міжнародного бізнесу фінансових операцій?» – риторично запитує Е. Гобсбаум. І продовжує: «Невдахи, зазвичай, схильні вимагати протекціонізму від своїх урядів, але від цього дуже велика відстань до бажання війни. До того ж, найбільший потенційний невдаха – Велика Британія – чинила опір протекціонізму, її ділові інтереси залишалися цілком прихильними до збереження миру, незважаючи на чітко артикульовані ще протягом 1890-х рр. побоювання німецької конкуренції та проникнення німецького й американського капіталу на британський внутрішній ринок. ... Якщо економічна конкуренція сама собою веде до війни, англо-американське суперництво мало б підготувати ґрунт для військового конфлікту. ... І все-таки, саме в 1900-ті рр. британський імперський генеральний штаб відмовився від навіть найвіддаленіших планів англо-американської війни. З того часу її можливість повністю виключалася» [8, р. 253].

У найґрунтовнішому сучасному дослідженні взаємозв'язків між економікою, імперськими змаганнями та міждержавними суперечностями стверджується, що фундаментальна потреба для розвитку британської економіки на той час – міжнародний мир: «...для Лондона вся складна мережа фінансових і комерційних інтересів унаслідок тривалої війни або сталих значних витрат на оборону була б піддана серйозному випробуванню або навіть зазнала руйнації» [9, р. 207].

На початку ХХ ст., за словами П. Кейна та Е. Гопкінса, «на відміну від досвіду британського експансіонізму вікторіанської епохи промисловість (яку зображали оплотом мілітаризму. – Авт.) втрачає колишню вагу порівняно з фінансами та торгівлею, які переважно вимагали співробітництва, а не суперництва» [9, р. 207]. Звичайно, від країни до країни ситуація взаємовідносин у цьому трикутнику більш-менш відрізнялася від британської. «Наскільки існування складної системи фінансових і комерційних взаємозв'язків кореспондується з теорією, що війна розпочалася саме з економічних причин?», – запитують Дж. Джол та Г. Мартель, яких немає підстав підозрювати у заангажованості або в упередженості. І надають відповідь: «Економічні міркування були далеко не першорядними у свідомості політиків, що приймали рішення у липні 1914 р.» [9, р. 208].

Водночас тривала активна міфотворчість про вигадані «національні образи», «невідповідність отриманої частки колоніальних захоплень вазі у світовій економіці та політиці», «меншовартісні народи, нездатні до внеску у цивілізаційний поступ, їхній руйнівний націоналізм», «культурну перевагу, що

має бути розповсюджена, якщо треба – силою», безпекові «вікна вразливості, які треба негайно зачинити», «поклики крові, волі й долі» та інші. Відразу виникла спокуса призначити зброярів, які прагнули вигідних замовлень – так званих «торгівців смертю» (цей вислів набув популярності завдяки пацифістам) – відповідальними за «війну зі сталі та золота». Не можна пояснити спалах світової війни змовою зброярів, хоча фахівці робили все можливе, щоб переконати генералів та адміралів, краще обізнаних із військовими парадми, ніж з технологічними досягненнями, що все буде втрачено, якщо не замовити найсучаснішу зброю чи новий лінкор. «Накопичення озброєнь, яке досягло величезних масштабів за останні п'ять років до 1914-го, дійсно створювало вибухонебезпечну ситуацію. Наближався момент, коли негнучку машину для мобілізації сил знищення було вже важко надалі утримувати у стані бездіяльності. Але не гонка озброєнь спонукала Європу до війни, а міжнародна ситуація, яка запустила сили у дію», – пише Е. Гобсбаум [8, р 248-249]. Мабуть, на часі деміфологізувати ці сили, як і власне ситуацію.

На початку XX ст. в правлячих елітах, військових колах і впливових громадських організаціях імперської спрямованості провідних європейських країн переважали погляди на світовий порядок, згідно з якими наголос робився на непримиренній боротьбі за так звані «національні інтереси», необхідності міжнародних змін на свою користь, безсумнівній перевазі міждержавної конкуренції над співробітництвом, застосуванні сили – насамперед, військової та мобілізації національних ресурсів для надання державі здатності реалізувати свої «інтереси». Менш розвинені райони земної кулі були в основному узяті європейськими державами під прямий контроль або потрапили до сфер гегемоністського впливу «геополітичних гравців». Геополітик Г. Маккіндер тоді стверджував, що ефективність і внутрішній розвиток мають заступити експансіонізм як головну мету сучасних держав – отже, виникне набагато тісніший зв'язок, ніж дотепер «між великими географічними та історичними загальними правилами», тобто – за умови належного використання наявних ресурсів – розмір території, чисельність населення та воля до влади точніше визначатимуть співвідношення сил [13, р. 381].

Велика війна за втілення цих «загальних правил» виявилася марним витрачанням наявних ресурсів, оскільки її ініціатори керувалися суто ідеологічними засадами й отримали результати, прямо протилежні розрахункам застосованих «великих стратегій». Відомий дослідник співвідношення сил – індустріальних, науково-технічних, людських та інших потенціалів сторін, що боролися у війні – П. Кеннеді віддає належне ролі лідерів – «володарів розумів», найголовніша вада яких, на наш погляд, полягала саме в тому, що вони керувалися геополітичними мареннями: «Лідери багато чого значили – хто у століття Леніна, Гітлера і Сталіна стверджуватиме, що це не так? Їхня вага у силовій політиці визначалася здатністю контролювати і реорганізувати

продуктивні сили великої держави... для реалізації амбіцій свого лідера» [13, р. 382].

На нашу думку, аналізуючи причини Великої війни, варто, насамперед, брати до уваги саме нереальні амбіції цих лідерів, які надто часто призводили до згубних помилок в оцінці власного та союзного потенціалів, здатності їх реалізувати проти ворога у часі та просторі.

Саме на союзи (блоки, коаліції держав) переважна більшість дослідників досі схильні покладати головну провину за розв'язування Великої війни – це стало майже аксіомою. Принциповою проблемою є здатність військово-політичних союзів «втягувати» державу всупереч її волі у збройну боротьбу, а також примушувати поступатися власними інтересами на догоду союзникові.

Е. Гобсбаум помиляється, коли вважає, що виявлення «агресора» не допомагає у пошуку причин Першої світової. Вони, за Е. Гобсбаумом, буцімто полягали у тому, що стабільність міжнародної системи занепадала (а коли вона зростала? Кризи протягом довоєнного десятиліття слідували одна за одною. – Авт.). Отже, ситуація «все більше виходила з-під контролю урядів. Поступово, – за Е. Гобсбаумом, – Європа опинилася поділеною на два протилежні блоки великих держав. Такі нові блоки були, по суті, зумовлені появою на європейській арені об'єднаної Німецької імперії, створеної дипломатією та війною за рахунок інших держав між 1864 і 1871 рр. Вона прагнула захистити себе від головного невдахи – Франції – альянсами мирного часу, які з часом призвели до створення контрсоюзу (Антанти. – Авт.). Союзи самі собою, хоча залишалися беззаперечними чемпіонами світу з гри у багатосторонні дипломатичні шахи, майже двадцять років після 1871 р. присвятили себе винятково успішній підтримці миру між (великими європейськими. – Авт.) державами. Система силових блоків стала небезпечною для миру лише тоді, коли протилежні союзи набули постійного характеру (цього, на наше переконання, не відбулося аж до початку Великої війни. – Авт.), а суперечки між ними перетворилися на некеровані конфронтації» [8, р. 251]. Дві війни початку XX ст., в яких брали участь великі європейські держави – англо-бурська (1899-1902 рр.) та російсько-японська (1904-1905 рр.), балканські війни, а також низка міжнародних криз, кожна з яких загрожувала перерости у світову війну, аж ніяк не свідчать на користь схеми Е. Гобсбаума.

За 17 місяців – з січня 1913 р. по 1 липня 1914 р. начальник австро-угорського Генерального штабу К. Гетцендорф 26 разів звертався до керівництва своєї країни з вимогою розпочати війну проти Сербії. У листі до німецького колеги Г. Мольтке-молодшого у лютому 1914 р. він стверджував, що «Австрії негайно необхідно «розірвати кільце, яке знову стискається навколо нас» [14, с. 83]. Під враженням поразок Османської імперії від балканських держав перед Великою війною К. Гетцендорф вважав, що останній шанс Дунайської імперії уникнути такої ж сумної долі полягає у використанні сараєвського інциденту для знищення Сербії, яка була для нього втіленням

нав'язливої ідеї «слов'янської загрози» [14, с. 84]. Водночас начальник Генерального штабу розраховував на рятівну допомогу з боку Німеччини. Зі свого боку, Берлін не тільки не зупинив напад свого молодшого партнера на Сербію, але, трішки повагавшись, вирішив діяти відповідно до формули «зараз самий час, завтра воювати буде запізно». У німецькій верхівці поширювалися облудні тези, що в основному зводилися до наступного: по-перше, Росія до війни не готова, вона вже декілька разів здавала сербів – під час анексії Австро-Угорщиною Боснії та Герцеговини 1908 р. та балканських війн, – й немає причин, чому зараз «слов'янська солідарність» має спрацювати (адже навіть жодного натяку на формалізовані військово-політичні союзницькі відносини між Санкт-Петербургом та Белградом – публічні або таємні – не існувало); по-друге, після того як Росія завершить військову реформу – 1916? 1918? 1930-го року? (існували різні плани нарощування військової сили недієздатного архаїчного політико-економічного та соціального устрою Російської імперії) – воювати з нею Німеччині буде не під силу. Ситуація зображувалася так, нібито Німеччина та її молодший союзник вже вичерпали усі ресурси підвищення власної боєздатності та через якісь примарні перестороги вимушені зупинитися. Або Німеччина вже досягла абсолютної досконалості, здатна самотужки легко перемогти у війні на два фронти (проти чого застерігав ще канцлер О. Бісмарк). Перше та друге припущення не мали під собою серйозних початків. Жодних важелів силоміць «затягти» Берлін у війну Відень не мав, хіба що сміховинних – загрожувати полишити союзника «на самоті».

Констатуємо очевидний факт – Росія вступила у війну на захист *несоюзної* країни – Сербії, пізніше її шляхом відправилася й Велика Британія – у відповідь на порушення нейтралітету *позасоюзної* Бельгії. Згодом відбулася «ланцюгова реакція», під час якої у війну вступали союзні та інші держави. На думку С. Ван Евери, «росіяни побоювалися, що опиняться перед прямою небезпекою, якщо Австрія розгромить Сербію. Сербія була важливим додатковим фактором сили для [франко-російського] альянсу, вважали вони, отже, загибель Сербії призведе до «ефекту доміно» на Балканах, який досягне Росії. За Сербією настане черга Болгарії. Згодом Німеччина з'явиться на Чорному морі і набуде здатності проектувати силу безпосередньо на південну Росію. За словами міністра закордонних справ Російської імперії С. Сазонова, це буде «смертний вирок для Росії» [15, р. 219].

Немає сумнівів у таланті керівника російської дипломатичної служби та його колег-урядовців з Санкт-Петербургу жонглювати геополітичними категоріями. Значно гірше в них складалося зі спуском із захмарних висот геополітичних марень на грішну землю – подбати про підвищення боєздатності сербської армії, своєчасно організувати постачання озброєнь, амуніції та підсилити військовими інструкторами. Нічого навіть близько до цього зроблено не було. Пояснення просте – імперська зверхність призводила до аберації зору. Втім про примарний «союз Сербії та Росії» як самоочевидний факт пишуть чимало

політичних реалістів. Наприклад, П. Вейтсман без жодних підстав презирливо називає цю балканську державу «російським сателітом» [16, р. 112].

Франція на словах визнавала значущість Сербії у війні. Під час липневої кризи 1914 р. з Парижу лунали попередження, що розгром Сербії безосередньо загрожуватиме безпеці Франції: «Покінчити з Сербією означає подвоїти сили, які Австрія зможе спрямувати проти Росії ... Це дозволить Німеччині використати на декілька армійських корпусів більше проти Франції. Кожен сербський солдат, вбитий кулею на Мораві, означитиме, що на Мозелі на одного пруського солдата з'явиться більше. Треба усвідомити цю просту істину і зрозуміти наслідки, перш ніж Сербія зазнає катастрофи» [15, р. 219-220]. У французів та росіян часу, бажання та ресурсів надати допомогу Сербії забракувало.

Італія зрадила своїх союзників – Німеччину та Австро-Угорщину з початком війни та згодом змінила сторону, воювати на якій буцімто відповідало її «національним інтересам». Спочатку Рим відмовився вступити у війну як член Потрійного союзу на боці Берліну та Відня й заявив про свій нейтралітет. 31 серпня 1914 р. міністр закордонних справ повідомив посла Німеччини: уряд Італії «дійшов висновку, що дії Австрії проти Сербії варто розглядати як акт агресії, і, отже, відповідно до умов договору про Потрійний альянс, *casus foederis* відсутній. Тому Італія має визнати себе нейтральною. ... Уряд залишає за собою право пізніше визначити, чи можливе втручання Італії на боці союзників, якщо на той час інтереси Італії будуть забезпечені задовільним чином» [17]. Виконувати союзницькі зобов'язання Італія відмовилася, але залишила собі шпарину для подальшого територіального торгу з Австро-Угорщиною. Треба було тільки скласти належну ціну порушенню нею нейтралітету, тоді б Рим не забарився винайти достатню причину для вступу у війну. У змаганнях за залучення відданого союзника кращі умови запропонувала Антанта. Зокрема, Італії пообіцяли приєднання населених переважно італійцями земель, які до війни знаходилися у складі Австро-Угорщини. На практиці спочатку Італія вступила до Антанти у квітні-травні 1915 р., а тільки після цього припинила свій нейтральний стан, а не навпаки [18, с. 429-431].

Як правдиво пише Р. Джарвіс, «...коли європейські лідери втягнули свої країни у війну 1914 р., вони однозначно вірили, що конфлікт був їм нав'язаний і, на відміну від їхніх противників, вони не мали вибору. ... До останніх днів липня ніхто з них не відчував, що взагалі у будь-якому значущому сенсі робить вибір. Інакше кажучи, багато з тих, хто приймав рішення 1914 р., вважали, що в них є домінантна стратегія, тому курс, якого вони дотримувалися, був найкращим, незалежно від дій іншої сторони. Важке завдання з'ясування чужих побоювань і намірів, а також розгляд можливості того, що їхні власні дії можуть погіршити ситуацію, не бралися до уваги. Прагнення мінімізації відповідальності та збільшення комфорту під час кроків, які загрожували

війною, заважали усвідомити, що обережніший шлях буде безпечнішим» [19, р. 86-87].

Факти свідчать, що зовсім не союзні зобов'язання примусили держави виступити на тому чи іншому боці, влада кожної країни на власний розсуд схвалювала рішення про вступ у війну.

«Хтось може подумати, що під час липневої міжнародної кризи 1914 р. нації-держави взаємодіяли як компактні, автономні, дискретні об'єкти, щось на зразок більярдних куль на столі. Але окремі структури, що формували політику під час кризи, ... розташовувалися в різних виконавчих органах, а «політики» – або різноманітні ініціативи – не обов'язково спускалися з верхівки системи; вони могли виходити з досить периферійних місць – дипломатичного апарату, від послів, військових командирів та міністерських чиновників», – пише К. Кларк [20, р. 15].

Пояснюючи причини Першої світової війни в рамках дилеми політичного реалізму «напад-оборона», С. Ван Евера стверджує, що вона є *простою, надаючи задовільну відповідь* (курсив наш. – Авт.) на всі поставлені раніше запитання [15, р. 236]. Він перераховує «старі» численні гіпотези походження війни, об'єднані тезою про трагічний збіг обставин у Європі 1914 р., який, власне, й призвів до її початку. Історики лише сперечалися про те, які з них мали вирішальне значення. Прихильники школи Ф. Фішера вказували на австро-німецький експансіонізм, німецьку ставку на превентивну війну і безрозсудну австро-німецьку тактику створення *fait accompli*. Цілі Німеччини у війні можна охарактеризувати як виключно імперські [21, р. XI].

Їхні опоненти підкреслювали роль оголошення мобілізації в Росії, що, мовляв, підштовхнуло липневу кризу до прірви. Інші вказували на позірно «жорсткий» характер системи європейських альянсів (завдяки якій локальна балканська війна розповсюдилась на решту Європи, а згодом за її межі); гонку морських та сухопутних озброєнь; негнучкість і багатосторонній характер німецького (проти Франції та Росії) і російського (проти Німеччини та Австро-Угорщини) планів війни; імператив, що «мобілізація в Росії та Франції означає війну» для Німеччини; британську нездатність вжити своєчасних кроків для стримування небезпечних кроків Німеччини та Росії й попередження війни; російські чи австрійські прорахунки під час липневої кризи 1914 р. Але більшість згодні з тим, що декілька причин мали значення, хоча «ніхто не пояснює, чому вони з'явилися разом саме 1914 р.»» [15, р. 236].

Якщо, навіть, частково погодитися з тезою С. Ван Евери про єдине спільне джерело війни, а саме – «панування впевненості, що завоювання є легкодоступними», це не є задовільною відповіддю, оскільки виникає наступне питання: звідки взялася ця впевненість – була вона ілюзією чи мала під собою дійсні об'єктивні підстави, зокрема *концентрацію сил у рамках військово-політичних союзів*? Простежимо за аргументацією С. Ван Евери, який намагається змалювати картину тотального європейського стану небезпеки,

якою вона дійсно була чи безпідставно уявлялася такою правителям кожної з імперських держав. Водночас С. Ван Евера справедливо вважає, що «прірва між сприйняттям і реальністю війни ніколи не була більшою, ніж у Європі у останні декілька років перед Першою світовою війною. Культ наступальних дій призвів до зростання багатьох небезпек, на які історики покладають відповідальність за липневу кризу та втрату контролю за її перебігом» [15, р. 194]. У період 1890-1914 рр. у європейських провідників домінувала точка зору: нападник матиме перевагу на полі бою, а війни будуть швидкими та рішучими. Практично повністю ігнорувався досвід громадянської війни в США, російсько-турецької війни 1877-1878 рр., англо-бурської та російсько-японської воєн, під час яких оборона доводила свою ефективність. Водночас поширювалися військово-політичні міфи про неприйнятність оборони, оскільки вона, буцімто, веде до неминучої поразки. Як наслідок у вказаний період усі без виключення європейські імперії схвалили власну наступальну військову доктрину, яка мала б призвести до швидкої тотальної перемоги свого союзу у майбутній війні [15, р. 194-198].

А. Мейер не грішить проти істини, коли стверджує, що причини війни ховалися у поглядах можновладців: старого режиму династичної аристократії, картина світу якої дещо й відповідала реаліям XIX ст. та історичної епохи, яка йому передувала – із пануванням геополітичних (просторових) уявлень, які тоді ще не остаточно втратили своє земне коріння, але принципово спотворювали новий світ – той, яким він постав влітку 1914 р. До того ж, правлячий імперський клас відчував кризу, йому загрожували соціальні та національні катаклізми, тож свого спасіння він був схильний шукати у невеличкій переможній війні «за малу ціну» [22]. Як могло статися, що обидві сторони розраховували на швидку перемогу? Схоже, що незалежно від типу режиму – абсолютна або конституційна монархія, демократична чи авторитарна держава – занадто часто все їхнє вище керівництво грубо помилялося у визначальних рішеннях щодо вступу у війну або її небажаності, вибору союзників та форм, методів, масштабів взаємодії з ними. Держави витрачали гроші, докладаючи значних зусиль для отримання конфіденційної інформації про своїх ворогів. Проблема полягала в інтерпретації усіх цих повідомлень та виборі дій у відповідь. У переважній більшості випадків керівники держав ігнорували дані розвідки або їхнє тлумачення професіоналами. Можновладці керувалися багатьма іншими факторами, разом з упередженими уявленнями, ідеологією, політичною доцільністю, особистими забобонами, расовими або етнічними стереотипами, та були схильні затуляти очі на доведені факти. Надто часто спочатку схвалювалося рішення, а потім під нього робилася вибірка з розвідданих (методом «виколупування з булки родзинок»), щоб його виправдати [23]. Е. Мей зазначає досить примітивний стан відповідних національних розвідувальних спільнот перед Великою війною, а головне – їхню явно слабку інтегрованість у процеси прийняття рішень у кожній з країн –

майбутніх учасниць війни. Перешкодою для правильного використання даних та аналізу розвідки виступала упередженість керівництва, яку не могли похитнути зусилля розвідників [24].

Досягти миру, який за мету своєї політики декларували й фіксували навіть у таємних договорах усі без виключення імперії – учасниці світової війни, свідомо десятиліттями проводячи політику дестабілізації міжнародної системи, – мета нереальна, навіть, якщо її творці розуміли власні дії як пошук засобів «збалансувати» силу противника. Держави, що брали участь у встановленні так званого європейського «балансу» сил, прагнули не стабільності європейської системи міжнародних відносин, а використання процесу «балансування» для отримання власної безпосередньої вигоди, суцільно ігноруючи довготривалі безпекові цілі.

Звичайно, велика європейська війна могла статися й раніше 1914 р. Своїми діями держави постійно загрожували одна одній, а неодноразові спроби справити враження загрози агресії, хоча насправді їхнє керівництво не збиралося застосовувати в даний момент військову силу, підривали міжнародну стабільність. Зусилля європейських лідерів, оскільки не йшлося про створення сталого військового союзницького потенціалу, об'єднаного спільною стратегією заради досягнення узгоджених цілей, були дипломатичною грою: сторони блефували, намагалися розігрувати козирі, яких у них насправді не було і т.д. Початкові ставки, включно з колоніальними та/або територіальними зазіханнями гравців, були мізерними у порівнянні з розплатою, що на багато порядків перевищувала їх – колапс чотирьох імперій: Австро-Угорської, Російської, Німецької та Османської та дві найвеличніші тоталітарні революції в Європі ХХ ст. – російська (більшовицька) та німецька (нацистська).

Список використаних джерел та літератури

1. Мировые войны XX века: в 4 кн. / ред. кол. В.А. Золотарев [и др.]; РАН, Институт всеобщей истории, Ассоциация историков Первой мировой войны, Ассоциация историков Второй мировой войны. – М.: Наука, 2002. – Кн. 1: Первая мировая война : исторический очерк / отв. ред. Г.Д. Шкундин. – [Б. м.]: [б.и.], 2002. – 687 с.
2. Albertini L. The Origins of the War of 1914 (3 Volumes: Vol. I – 578 p.; Vol. II – 686 p.; Vol. III – 702 p.). – New York: Enigma Books, 2005.
3. Лиддел Гарт Б. 1914. Правда о первой мировой. – М.: Яуза, Ексмо, 2009. – 480 с.
4. Hinsley F.H. British Foreign Policy under Sir Edward Grey. – New York: Cambridge University Press, 1977. – 702 p.
5. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года. Социологическое исследование германской внешней политики до первой мировой войны. – М.: Из-во иностранной литературы, 1961. – 696 с.
6. Капітоненко М. Теорія міжнародних відносин. – Чернівці: Книги – XXI, 2019. – 271 с.
7. Арон Р. Мир і війна між націями. – К.: Юніверс, 2000. – 686 с.
8. Hobsbawm E. Age of Empire: 1875-1914. – London: Weidenfeld & Nicolson, 1989. – 404 p.
9. Joll J., Martel G. The Origins of the First World War. – 3-d ed. – New York: Routledge, 2013. – 360 p.

10. Kaiser D. Germany and the Origins of World War // The Journal of Modern History. – 1983. – Vol. 55. – № 3. – Sept. – P. 442-474.
11. Watson A. Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I. The People's War. – New York: Basic Books, 2014. – 832 p.
12. Уткин А.И. Первая мировая война. – М.: Алгоритм, 2001. – 592 с.
13. Kennedy P. The Rise and Fall of Great Powers. – New York: Vintage books, 1987. – 704 p.
14. Хейстингс М. Первая мировая война. Катастрофа 1914 года. – М.: Альпина, 2017. – 604 с.
15. Van Evera S. Causes of War: Power and the Roots of Conflict. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2001. – 288 p.
16. Weitsman P. Dangerous Alliances: Proponents of Peace, Weapons of War. – Stanford: Stanford University Press, 2004. – 244 p.
17. Telegram from German Ambassador at Rome to the German Foreign Office in Berlin. – 31 July 1914. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.firstworldwar.com/source/italianneutrality.htm>
18. Мировые войны XX века: в 4 кн. / ред. кол. В.А. Золотарев [и др.]; РАН, Институт всеобщей истории, Ассоциация историков Первой мировой войны, Ассоциация историков Второй мировой войны. – М.: Наука, 2002. – Кн. 2: Первая мировая война: документы и материалы / сост. А.П. Жилин; отв. ред. В.К. Шацилло. – М.: [б.и.], 2002. – 581 с.
19. Jervis R. Perception and Misperception in International Politics. – Princeton: Princeton University Press, 2017. – 544 p.
20. Clark C. The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914. – New York: Harper, 2014. – 736 p.
21. Fischer F. Germany's Aims in the First World War. – New York: Norton, 1967. – 652 p.
22. Mayer A. The persistence of the Old Regime: Europe to the Great War. – New York: Pantheon Books, 1981. – 384 p.
23. May E. Cabinet, Tzar, Kaiser: Three Approaches to Assessment // Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars / Ed. by E. May. – Princeton: Princeton University Press, 2014. – P. 11-37.
24. May E. Capabilities and Proclivities // Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars / Ed. by E. May. – Princeton: Princeton University Press, 2014. – P. 503-542.

References

1. Zolotarev, V.A. (eds) (2002). *Mirovyye voyny XX veka: v 4 kn*; RAN, Institut vseobshchey istorii, Assotsiatsiya istorikov Pervoy mirovoy voyny, Assotsiatsiya istorikov Vtoroy mirovoy voyny [World wars of the twentieth century: in 4 books; RAS, Institute of General History, Association of World War I Historians, Association of World War II Historians. *Kn. 1: Pervaya mirovaya voyna: istoricheskiy ocherk* [Book. 1: World War I: historical sketch]. [In Russian].
2. Albertini, L. (2005). *The Origins of the War of 1914 (3 Volumes: Vol. I – 578 p.; Vol. II – 686 p.; Vol. III – 702 p.)*. New York: Enigma Books. [In English].
3. Liddel Gart, B. (2005). *1914. Pravda o pervoy mirovoy* [1914. The Truth About the First World War]. – Moskva: Yauza, Yeksmo. [In Russian].
4. Hinsley, F.H. (1977). *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*. New York: Cambridge University Press. [In English].
5. Khal'garten, G. (1961). *Imperializm do 1914 goda. Sotsiologicheskoye issledovaniye germanskoyn vneshey politiki do pervoy mirovoy voyny* [Imperialism before 1914. A Sociological Study of German Foreign Policy before the First World War]. Moskva: Iz-vo inostrannoy literatury. [In Russian].
6. Kapitonenko, M. (2019). *Teoriya mizhnarodnykh vidnosyn* [Theory of International Relations]. – Chernivtsi: Knyhy – XXI. [In Ukrainian].

7. Aron, R. (2000). *Myr i viyna mizh natsiyamy* [Peace and war between nations]. – Kyiv: Yunivers. [In Ukrainian].
8. Hobsbawm, E. (1989). *Age of Empire: 1875-1914*. London: Weidenfeld & Nicolson. [In English].
9. Joll, J. & Martel, G. (2013). *The Origins of the First World War*. 3-d ed. New York: Routledge. [In English].
10. Kaiser, D. (1983). Germany and the Origins of World War. *The Journal of Modern History*, 3, (55), pp. 442-474. [In English].
11. Watson, A. (2014). *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I. The People's War*. New York: Basic Books. [In English].
12. Utkin, A.I. (2001). *Pervaya mirovaya vojna* [World War I]. Moskva: Algoritm. [In Russian].
13. Kennedy. P. (1987). *The Rise and Fall of Great Powers*. New York: Vintage books. [In English].
14. Kheystings. M. (2017). *Pervaya mirovaya vojna. Katastrofa 1914 goda* [The First World War. The catastrophe of 1914]. – Moskva: Al'pina. [In Russian].
15. Van Evera. S. (2001) *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. [In English].
16. Weitsman. P. (2004). *Dangerous Alliances: Proponents of Peace, Weapons of War*. Stanford: Stanford University Press. [In English].
17. *Telegram from German Ambassador at Rome to the German Foreign Office in Berlin. 31 July 1914*. [Online]. Available from: <https://www.firstworldwar.com/source/italianneutrality.htm> [In English].
18. Zolotarev, V.A. (eds) (2002). *Mirovyje voyny XX veka: v 4 kn*; RAN, Institut vseobshchey istorii, Assotsiatsiya istorikov Pervoy mirovoy voyny, Assotsiatsiya istorikov Vtoroy mirovoy voyny [World wars of the twentieth century: in 4 books; RAS, Institute of General History, Association of World War I Historians, Association of World War II Historians. *Kn. 2: Pervaya mirovaya vojna: dokumenty i materialy* [Book. 2: World War I: documents and materials]. [In Russian].
19. Jervis, R. (2017). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton: Princeton University Press. [In English]
20. Clark, C. (2014). *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. New York: Harper. [In English].
21. Fischer, F. (1967). *Germany's Aims in the First World War*. New York: Norton. [In English]
22. Mayer, A. (1981). *The persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*. New York: Pantheon Books. [In English].
23. May, E. (2014). Cabinet, Tzar, Kaiser: Three Approaches to Assessment. In: E. May (ed.). *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. (Pp. 11-37). Princeton: Princeton University Press. [In English].
24. May, E. (2014). Capabilities and Proclivities. In: E. May (ed.). *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. (Pp. 503-542). Princeton: Princeton University Press. [In English].

Клименко Ю.А., Потехин А.В. Возвращаясь к вопросу о причинах Великой войны XX в.

В начале XX в. среди европейских правящих элит, военных кругов и имперских неправительственных организаций доминировал силовой подход к решению международных конфликтов. Упор делался на непримиримой борьбе за так называемые «национальные интересы», необходимости изменить мир к лучшему, несомненному преимуществу межгосударственной конкуренции над сотрудничеством и применении силы, прежде всего военной. Безусловным приоритетом государства была способность мобилизовать национальные ресурсы для защиты своих «интересов».

Большая война за осуществление геополитических мечтаний была бессмысленной тратой имеющихся ресурсов. Ее инициаторы, в первую очередь Германия, руководствовались скорее

идеологическими, чем прагматическими соображениями, и получили результаты, которые прямо противоречили расчетам их больших стратегий. Среди причин войны не было рациональных, которые решали основные экономические проблемы, проблемы безопасности, социальные или любые другие. Зато были те, кто зарабатывал деньги на подготовке к войне.

Решающим фактором, который вызвал войну, была приверженность мифам: о преувеличенных или вымышленных «национальных обидах»; «несоответствии полученной доли колониальных захватов весе в мировой экономике и политике»; «малозначимых народах, неспособных к вкладу в цивилизационный прогресс, их разрушительный национализм»; «культурном превосходстве, которое при необходимости должно быть распространено силой»; «окнах уязвимости, которые стоит закрыть немедленно»; «зове крови, воли и судьбы» и т.д.

Истоки войны следует искать во взглядах правителей, представителей или служителей старых режимов династической аристократии. Правящий имперский класс находился в кризисе, ему угрожали социальные и национальные потрясения, именно поэтому он был склонен искать спасение в победной войне за «малую цену». Но, каким образом стороны конфликта надеялись на быструю победу? Ведь, независимо от типа режима – абсолютная или конституционная монархия, демократическое или авторитарное государство – слишком часто их высшее руководство глубоко ошибалось, в частности в таких вопросах как вступление в войну, выбор союзников и форм, методов и степени взаимодействия с ними.

Отметим, что война в Европе могла произойти раньше, ведь государства постоянно угрожали друг другу, а неоднократные попытки ликвидировать угрозу агрессии взорвали международную стабильность. Усилия европейских лидеров не были направлены на создание устойчивого военного потенциала союзников, объединенных общей стратегией для достижения согласованных целей. Зато преобладали дипломатические игры: стороны блефовали, пытались разыграть козыри, которых у них на самом деле не было. В результате Великой войны произошел крах четырех империй: Австро-Венгерской, Российской, Германской и Османской и взрыв двух крупнейших тоталитарных революций в Европе XX в. – Российской (большевистской) и Немецкой (нацистской).

Ключевые слова: Великая война, 1914 г., национальные интересы, экономические факторы, колонии, дилемма «наступление-защита», империя, военно-политические союзы.

Klymenko Yu., Potiekhin O. Coming Back to the Problem of the Causes of the Great War of the XX-th Century.

At the beginning of the twentieth century, among the European ruling elites, military circles and imperial non-governmental organizations, the force-based approach to the resolution of international conflicts dominated. The emphasis was on the irreconcilable struggle for the so-called “national interests”, the need to change the world for the better, the undoubted advantage of interstate competition over cooperation and the use of force, primarily military. The unconditional priority of the state was the ability to mobilize national resources to protect its “interests”.

The Great War to realize geopolitical dreams was a waste of available resources. Its initiators, primarily Germany, were guided by ideological rather than pragmatic considerations, and obtained results that directly contradicted the calculations of their grand strategies. Among the reasons for the war there were no rational ones that solved basic economic, security, social or any other problems. But there were those, who made money in preparation for the war.

The decisive factor that triggered the war was the adherence to myths: about exaggerated or fictitious “national grievances”; “the discrepancy between the obtained share of colonial seizures and the weight in the world economy and politics”; “insignificant nations, incapable of contributing to civilizational progress, their destructive nationalism”; “cultural superiority, which, if necessary, must be extended by force”; “windows of vulnerability that should be closed immediately”; “the call of blood, will and fate”, etc.

The origins of war are to be found in the views of the rulers, representatives or servants of the old regimes of the dynastic aristocracy. The ruling imperial class was in crisis, it was threatened by social and national upheavals, which is why it was inclined to seek salvation in a victorious war at a “low cost”. But how did the parties to the conflict hope for a quick victory? Indeed, regardless of the type of regime – an absolute or constitutional monarchy, a democratic or an authoritarian state – too often their top leadership was deeply mistaken, in particular in such matters as entering the war, choosing allies and forms, methods and degree of interaction with them.

Note that the war in Europe could have happened earlier, because the states constantly threatened each other, and repeated attempts to eliminate the threat of aggression blew up international stability. The efforts of European leaders were not aimed at creating sustainable military capabilities of the allies united by a common strategy to achieve agreed goals. But diplomatic games prevailed: the sides bluffed, tried to play trump cards, which they actually did not have. As a result of the Great War, four empires collapsed: the Austro-Hungarian, Russian, German and Ottoman and the explosion of two of the largest totalitarian revolutions in Europe in the XX-th century – Russian (Bolshevik) and German (Nazi).

Keywords: Great War, 1914, national interests, economic factors, colonies, dilemma “offence-defense”, empire, military-political alliances.